

О. В. Романенко

Науково-популярна література

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА ЛІТЕРАТУРА – вид літератури, що доступно, зрозуміло та емоційно розповідає про наукові знання широким верствам читачів, які не мають спеціальної фахової підготовки та їхня діяльність не пов'язана з певною науковою галуззю. Авторами наук.-популяр. вид. можуть бути як учені, так і письменники, журналісти, яких цікавить наук. тематика з природн., мед., тех., соц., гуманітар. та ін. галузей наук. Зазвичай у Н.-п. л. автори вживають мінімум наук. термінології, дають спрощені пояснення, використовують велику кількість ілюстрацій та цікавих прикладів, уникають спец. точних посилань на наук. праці чи джерела, не описують методологію дослідж. тощо. Важл. ознакою Н.-п. л. є індивід.-автор. стиль викладу наук. фактів із наведенням цікавих прикладів, доклад. описом дослідів, зокрема й невдалих чи оригінальних; доповненням оповіді цікавими відступами, що або узагальнюють, або виокремлюють важл. інформацію чи додають нову. Автор. відступи від осн. оповід. лінії, експресивні ліричні описи, метафори, порівняння, звернення до читача, образність мови – все це характерне для Н.-п. л., як і викладення наук. фактів та історій у вигляді ціліс. динам. сюжету – із зав'язкою, розвитком подій, кульмінацією та розв'язкою, а також прологом, епілогом, встав. оповідями тощо. Н.-п. л. охоплює наук.-популярні енциклопедії й окремі статті та цикли лекцій, книжк. й журнал. вид., зокрема біографії видат. дослідників, видавн. серії на кшталт «Таємниці всесвіту», «Життя видатних людей», «Вікно в природу» та ін. Особл. тип Н.-п. л. – журнали та видавн. серії. Наук.-популярні журнали можуть бути як широкого профілю, так і вузької тематики (напр., із фізики, біології, хімії), друковані чи електронні. Видавн. серії – темат. зібрання книг, присвяч. одній темі, напр., біографії видат. істориків. 1832–1956 видавали «Chambers's Edinburgh Journal» («Единбурзький журнал Чемберса») – щотижн. 16-сторінк. часопис, що друкував наук.-популярні статті про історію, літературу, науку, релігію та ін. Його заснував шотланд. видавець В. Чемберс, за кілька років наклад вид. сягнув 84 тис. прим. Конкурентом єдинбур. журналу було ілюстров. британ. наук.-популярне вид. «The Penny Magazine» («Пенні», 1832–35), створ. на замовлення Товариства поширення корис. знань (не містило літ. частини). Популяризацією науки займалися й окремі вчені. Так, нім. вчений, автор терміну «технологія» як вчення про ремесло Й. Бекман, якого вважають одним із перших популяризаторів науки, опублікував 5-томну працю «Beiträge

zur Geschichte der Erfindungen» («Історія винаходів, відкриттів та витоків», 1780–1805), де описано походження та процес розвитку різних машин і механізмів та застосування тех. знань у побуті.

В Україні початок становлення Н.-п. л. пов'язаний із просвітниц. діяльністю кін. 19 – поч. 20 ст. Зокрема, знач. внесок у її розвиток здійснило «Благотворительное общество издания общепользных и дешевых книг» (1898–1918), що впродовж своєї діяльності сприяло виходу друком 56-ти україномов. брошур із різних галузей знань: с. господарства – «Корисні звірятка – кажан, їжак та кріт», «Про городину» О. Степовика (О. Комарова), «Розмова про сільське господарство» (усього 5 книг) Є. Чикаленка та ін.; з медицини та гігієни – «Добра порада. Про ліки від скаженої хвороби» М. Загірної, «У дитини головка болить – у матері серце» Г. Задери, «Лікарський порадник» М. Левицького тощо; з природознавства – «Про рослини» О. Степовика, «Пригода на хуторі», «Як люди живуть у Норвегії» та «Початкова географія» О. Русової, «Під землею» М. Загірної, «Про хімію» В. Мазуренка та ін. Діяльність із вид. Н.-п. л. здійснювало й товариство «Просвіта», що підтримувало вихід наук.-популяр. серій, напр., «Господарська серія» нараховувала 8 книг заг. накладом 23 тис. прим. Окрім того, «Просвіта» готувала календарі, що містили статті наук.-популяр. характеру на істор., літ., госп. та ін. теми. 1868–1939 видано 60 річників календаря «Просвіти». Упродовж 1930–39 видавництвом УСРП спільно з Нар. університетом «Самоосвіта» видрукувано 117 наук.-популяр. книжечок із різних галузей знань. Щороку видавали, зазвичай, 12 книг накладом 5–10 тис. Їх писали відомі науковці, письменники, журналісти, зокрема М. Стахів, В. Сімович, Е.-А. Жарський, С. Парфанович-Вовчук, К. Трильовський та ін. Розвиток Н.-п. л. у рад. період відбувався у межах соцреалізму: наук. факти й дослідж. неодмінно доповнювали ідеол. коментарями, а наук.-популярна періодика в Україні була переважно російськомовною. Напр., вид., що користувалися широкою популярністю: «Вокруг света» (від 1861), «Юный натуралист» (від 1928), «Техника – молодежи» (від 1933), «Наука и жизнь» (від 1934) та ін. Спеціалізов. видавництва в Україні рад. періоду (напр., «Техніка», «Урожай» тощо) випускали Н.-п. л. різної тематики і проблематики. Особливу роль у популяризації наук. знань в Україні відіграло Товариство для поширення політ. і наук. знань УРСР (від 1963 – товариство «Знання»), що видавало Н.-п. л., організовувало проведення лекцій та ін. заходів з метою поширення наук. знань із виразним, панівним на той час ідеол. акцентом. За рад. доби в Україні популярністю користувалися наук.-популярні вид. Я. Перельмана – «Живий підручник геометрії» (1930), «Жива математика. Математичні оповідання та головоломки», «Чи знаєте ви фізику» (обидва – 1934) та ін.; В. Біанкі – «Лісова газета» (1927), «Лісові хатинки» (1957). Укр. Н.-п. л. рад. періоду – це книги відомих науковців, адресовані переважно підлітк. аудиторії.

Популярністю користувалися твори укр. науковців: хіміків Ю. Фіалкова («Оповідання з хімії», 1960), Г. Ковтуна («Хіміки жартують...», 2007), літературознавця і критика К. Фролової («Цікаве літературознавство», 1987), мовознавців Є. Чак («З біографії слова», 1976; 1979;

«Мандрівка в Країну слова», 1981; 1986; «Таємниці слова», 1991) та І. Вихованця («У світі граматики», 1987; «Таїна слова», 1990), астронома Я. Яцківа («Місячна одісея», 2007), ботаніка М. Хомляк (статті на теми «Ліки з природи», «Зелені побратими») тощо. Нині поширення знань і досягнень учених – один із найцікавіших і найважливіших напрямів сучас. книговидання, однак в Україні видавництва друкують переважно перекладні твори зарубіж. популяризаторів науки, напр., С. Гокінг та Л. Гокінг («Джордж і таємний ключ до Всесвіту», 2007), М. Кайку («Фізика майбутнього», 2011; «Майбутнє розуму», 2018), хоча публікують і наук.-популярні книги укр. авторів, напр., Ю. Смаль («Цікава хімія. Життєпис речовин», 2016; «Лесеві історії. Експериментуй і дізнавайся», 2019). На випуску Н.-п. л. спеціалізується київ. видавництво «Наш формат». У Києві видають наук.-популяр. ж. «Країна знань» (від 2001), «Світогляд» (від 2006) та ін. Сприяють зростанню цікавості до наук. знань діяльність сайтів «Історична правда», «Historians.in.ua», проекту «Україна Incognita», фестивалів «Дні науки», «Наукові пікніки», порталу «Моя наука» тощо.

Рекомендована література

1. Люзняк М. М. Українська науково-популярна книга кінця ХІХ – початку ХХ ст. як соціокультурний феномен: з історії виникнення та становлення. 2000;
2. Її ж. Роль української науково-популярної книги кінця ХІХ – початку ХХ століття у формуванні інформаційної культури суспільства та особистості та взаємозв'язку між ними. 2003;
3. Зелінська Н. В. Поетика приголомшеного слова: укр. наук. література ХІХ – поч. ХХ ст. 2003 (усі – Львів).

Бібліографічний опис:

Науково-популярна література / О. В. Романенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-70702>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).